

**TALABALAR HUQUQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA
ICHKI ISHLAR ORGANLARI VA OTM HAMKORLIGINING
PEDAGOGIK ASOSLARI**

Yusupov Akbar Ikromovich

Buxoro viloyati

Ichki ishlar boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning huquqiy kompetentligini rivojlantirishda ichki ishlar organlari va OTM hamkorligining pedagogik asoslari, huquqiy kompetentlik tushunchasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: Huquqiy kompetentlik, pedagogik asos, hamkorlik, huquqiy ong, metodologik yondashuvlar.

Bugun O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida jamiyatning turli sohalarida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar jonajon Vatanimiz ravnaqi va xalqimiz farovonligiga xizmat qilmoqda. Xalqimiz manfaatlarini ta'minlash yo'lida amalga oshirilayotgan mazkur o'zgarishlar aholining ong-u tafakkuri va dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Pedagogika fanida huquqiy kompetensiya atamasi uning adolat tuyg'usi darajasi va axloqiy huquqiy normalarning rivojlanishi bilan belgilanadi. Huquqiy nuqtayi nazardan qaraganda, huquqiy kompetensiyada asosiy e'tibor huquqiy tarbiya va talabalarning huquqiy madaniyatini shakllantirishga qaratiladi. Birinchidan, "kompetentlik" atamasi bir so'z "bilim, ko'nikma, qobiliyat"ning an'anaviy uchligini ifodalash bilan bir qatorda uning tarkibiy qismlarini birlashtirib, uzluksizlik vazifasini ham bajaradi. V.V Zaxarovning ta'rifiga ko'ra, "Keng ma'noda kompetensiya - bu mavzu bo'yicha chuqur bilim yoki o'zlashtirilgan mahoratdir". Lekin pedagogika fani uchun eng muhim narsa bu tushunchadir. S.I. Ojegovaning izohli lug'atida, "kompetentlik" so'zi quyidagicha izohlanadi: 1) xabardorlik; 2) qaysidir sohada kompetensiya sifatida obro'li; 3) bir qator masalalar va hodisalarda, ma'lum bilimlarga ega bo'lish; 4) shaxsning huquq va vakolatlari. Shu munosabat bilan ba'zi tadqiqotchilar kompetensiya va kompetentlik atamalarini pedagogik nuqtayi nazardan sinonimlar[6, b.255-256] deb hisoblashadi. "Xorijiy so'zlar va iboralarning eng yangi lug'ati"da kompetensiya "biror narsani hukm qilish uchun bilim va tajribaga ega bo'lish; kuchli obro'li fikr" deb talqin qilinadi. Zamonaviy "Sotsiologik ensiklopediya"da ushbu tushunchaga quyidagi ta'rif taklif qilingan [12, s.461]: "kompetentlik (lotincha competere - erishish, rioya qilish, yondashish) - rahbar, jamoat arbobi, hokimiyatning shaxsiy fazilatlarini, shu jumladan, yuqori professionallik, odamlarning qiziqishlari va ehtiyojlarini, u harakat qiladigan vaziyatni bilish, ijtimoiy

munosabatlar tizimini, ijtimoiy institutlarning o‘zaro ta‘sirini tahlil qilish, muayyan harakatlar oqibatlarini oldindan ko‘ra bilish, ijtimoiy-psixologik - shaxsning samarali harakat qilish qobiliyati, shaxslararo munosabatlarda tashqi dunyo bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish jamoa faoliyati”dir. Huquqiy kompetensiya - bu bilimlar, ko‘nikmalar, qadriyatlar, shaxsiy munosabatlar va xulq-atvor usullari birlikda namoyon bo‘ladigan ijtimoiy harakatning murakkab xarakteristikasi[12]. Hozirgi vaqtda huquqiy kompetensiyaning mohiyatini tushunishga turlicha yondashuvlar mavjud. N.I. Igolevichning so‘zlariga ko‘ra, “huquqiy kompetensiya deganda shaxsning huquqiy sohada ijtimoiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan bunday bilim, ko‘nikma, munosabat, shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga yordam beradigan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar majmui tushunilishi kerak”[12]. A.V Karevaning fikriga ko‘ra, “Huquqiy kompetensiya mutaxassisni kasbiy tayyorlashning tarkibiy qismi bo‘lib, umumiy kompetensiyasining maqsadi sifatida u huquqiy bilim va ko‘nikmalarni nazariy asos va umuman, mutaxassisning huquqiy tarkibiy qismi sifatida shakllantirishni o‘z ichiga oladi”[12]. Demak, ijtimoiy-huquqiy kompetensiya huquqiy ongga asoslanadi. Psixologik adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy fanda huquqiy ongni o‘rganishda bir qancha yondashuvlar ajralib turadi. L.I. Bojovich, V.B.Golitsin, L.M.Zyubin, K.E.Igoshev, I.S.Kon, V.N.Kudryavsevlarning asarlarida huquqiy ongning pedagogik va psixologik muammolari haqida fikrlar keltirilgan, S.S.Alikseyev, L.S.Yavich va boshqalar esa huquqiy ongni barcha huquqiy voqelikning ma‘naviy aks ettirish sohasi sifatida belgilashmoqda[8,s.27], V.I.Kaminskaya, A.R.Ratinovlar huquqiy ongni axloq normalarini, xatti-harakatlarning qonuniy ichki tartibga soluvchisi sifatida qaraganlar[7,s.57].

OTMlarda talabalarning huquqiy kompetentligini rivojlantirishda o‘zaro hamkorlik masalalari yo‘lga qo‘yilishi lozim. Ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy tamoyillari qonuniylik, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etish hamda ularni hurmat qilish, ochiqlik va shaffoflikdan iborat. Ichki ishlar organlari xodimlari o‘z faoliyatida Konstitutsiya, yangi qonun va boshqa qonunchilik aktlariga aniq rioya qilishi va talablarini bajarishi shart.

Qonunga muvofiq, ichki ishlar organlari fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ularning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat‘iy nazar himoya qilinishini ta‘minlaydi.

Talabalarning huquqiy kompetensiyasi - pedagogik faoliyatda qonunchilik va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlardan samarali foydalanishni ta‘minlash; mahalliy normativ-huquqiy hujjatlarni kasbiy sohasida qo‘llashni bilishi; mavjud qonunchilik bazasi doirasida o‘z kasbiy huquq va majburiyatlarini anglashi [5]. Bunday kompetensiyaning asosi “huquqni bilish va tushunish tizimi, shuningdek, ularga muvofiq harakatlardir”. Demak, huquqiy kompetentlik shaxs tomonidan huquqiy

qadriyatlarni tan olish va shu asosda uning tegishli ijtimoiy-huquqiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida olingan huquqiy bilim va ko'nikmalarni qo'llashga tayyorligini rivojlantirishga qo'yilgan maqsadga erishishdir. Bu maqsadga erishishning muhim vositalaridan biri metodologik yondashuvlar bilan bog'liq. Metodologik yondashuv - muammolarni ko'rib chiqishning ma'lum bir tomoni bilan tavsiflangan bilimlar, usullar, tadqiqotning konseptual va uslubiy bazasi tizimi hisoblanadi. Bitta uslubiy yondashuv doirasida tadqiqot uchun bir xil konsseptual asosga ega bo'lgan bir qancha turli nazariyalar, qarashlar, qoidalar bo'lishi mumkin[12]. Shu nuqtayi nazardan, metodologiyaning faoliyat ta'rifi 1983-yil nashri falsafiy ensiklopedik lug'atda berilgan. Ushbu ta'rif metodologiyaning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish va qurish tamoyillari va usullari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta'limot sifatida izohlaydi. Shunday qilib, o'z navbatida, metodologiyani tushunishda turli xil uslubiy yondashuvlar mavjud: 1) uni faqat nazariy pozitsiyalarini aniqlash; 2) uning nazariy va amaliy-samarali mohiyatining birligini hisobga olgan holda belgilash. N.Yakovlevning nuqtayi nazarini qo'llab-quvvatlagan holda shuni aytish mumkinki, yondashuv metoddan o'zining quyidagi jihatlari bilan farqlanadi: 1) yondashuv ko'proq umumiy va kamroq aniqlikka ega; 2) u o'zida ko'proq formal nazariya va konsepsiyalar, umumiy tamoyillar va yo'nalishlarni ifoda etadi; 3) har bir yondashuvga bir emas, bir qancha metodlar muvofiq kelishi mumkin [9, s.371]. Talabalarning huquqiy kompetentligini rivojlantirishning samarali yondashuvlari sifatida quyidagilarlar tanlandi:

-tizimli-jarayonli yondashuv tadqiqotning umumiy asosi sifatida ilmiy izlanish mantig'ini aks ettiruvchi muammoni qo'yish, asosiy va lokal maqsadlarni aniqlashtirish, qarama-qarshi fikrlar va nuqtayi nazarlarni aniqlashtiruvchi qoidalar bilan tavsiflanadi hamda talabalarni huquqiy ijtimoiylashtirishning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirish modelini ishlab chiqishni ta'minlaydi;

-aksiologik-refleksiv yondashuvlar nazariy-metodologik asos sifatida nazariy tadqiqot yo'nalishlarini aniqlab beradi, uning umumiy ko'rinishini aks ettiradi. Ijtimoiy va huquqiy qadriyatlarni, huquqiy munosabatlarni va huquqiy yo'nalishlarni ustuvor yo'nalish sifatida taqsimlashni o'z ichiga oladi. Talabalar huquqiy qadriyatlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari va huquqiy munosabatlarni rivojlantirishlari uchun Oliy ta'lim muassasasi va ichki ishlar organi faoliyati ana shu qadriyatlar va qonuniylik asosida tartibga solinishi, ta'lim jarayonining barcha subyektlari ijtimoiy va huquqiy qadriyatlarga amal qilishi, huquq normalariga va hokazolarga hurmat ko'rsatishni ta'minlashga imkon beradi.

-shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv faoliyat toifasi nuqtayi nazaridan ilmiy ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan turli xil mavzularni tavsiflash, tushuntirish va loyihalashni o'z ichiga olgan tadqiqotning uslubiy yo'nalish sifatida qo'yilgan maqsadga erishish uchun professor-o'qituvchi va talabalar faoliyatini tashkil etish

mexanizmi va tartib-qoidalarini aniqlash, o'rganilayotgan hodisadan amaliy foydalanishning o'ziga xosliklarini ochib berishni amaliy-yo'naltirilgan taktikasi sifatida namoyon bo'ladi.

-kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida pedagogik jarayonlarni qurish haqidagi g'oyalar ishlab chiqiladi, bu ta'limning amaliy yo'nalishini kuchaytiradi, ta'lim natijasining operativ, mahoratli tomoniga e'tibor beradi hamda ta'lim jarayonini tashkil etish, mazmuni, natijalarini jamiyat ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish, shaxsga samarali o'zaro munosabatda bo'lishga imkon beradigan vakolatlarning tegishli tarkibini aniqlash va asoslash orqali ta'lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashni ta'minlaydi.

-shaxsga-yo'naltirilgan yondashuv: insonning dunyodagi o'rni o'zgarib bormoqda, asta-sekin "jamiyat ehtiyojlari uchun yo'naltirilgan inson" modelining o'rnini "hamma narsa inson uchun" tamoyili egallab boradi. Ta'lim sohasidagi asosiy sa'y-harakatlar shaxsning muvaffaqiyatga erishishi va o'zini o'zi ro'yobga chiqarishi uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarning o'zaro bog'liqligi talabaning individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirishda namoyon bo'ladi, bu yerda birinchi yondashuv maqsad, ikkinchisi – bu jarayonga erishish vositasidir. Har bir metodologik yondashuv qo'yilgan maqsadni amalga oshirishga imkon beruvchi ma'lum bir tamoyillar tizimi bilan bog'liq. Tamoyil deganda pedagogik modellar, tizim kabilarni ishlab chiqish jarayoniga qo'yiladigan talablar, boshlang'ich qoidalar tushuniladi. Tamoyillar tadqiq etilayotgan yo'nalishni shakllantirishga doir obyektiv talablarni aks ettiradi.

Aksiologik yondashuvning asosiy tamoyillari tadqiqot jarayonida quyidagicha o'z aksini topdi: -shaxsda shaxsiy va ijtimoiy qadryatlar tizimini rivojlantirishni talab etuvchi kasbiy va huquqiy omillarni integratsiyalash tamoyli. Mazkur tamoyil asosida talabalarning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirishda ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarni, kasbiy va huquqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, ular o'rtasidagi yaxlitlikni ta'minlashni talab etadi;

-ijtimoiy faollik tamoyili. Mazkur tamoyil talabalarni ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirish uchun muhim hisoblanadi, sababi jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy-huquqiy o'zgarishlarda faol fuqarolik pozitsiyasida ijtimoiy mavqe yuzasidan ijtimoiy faol bo'lishni talab etadi. Mazkur o'zgarishlar, bo'lajak o'qituvchi davlatning huquqiy siyosatining faol ishtirokchisi sifatida jamiyat ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishda, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining huquqlariga qat'iy rioya qilishi, ularning manfaatlarini himoya qilishi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslarini tushunishi, huquqiy munosabatlarda ishtirok etishning ijobiy tajribasini o'zlashtirib olishlari, qonuniy xulq-atvorning shaxsiy ma'nosini anglab yetishlari, ijtimoiy ahamiyatga ega huquqiy bilim va ko'nikmalarni

egallashlari kerak bo'ladi. Refleksiv yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagicha tavsiflandi:

-o'z-o'zini anglash tamoyili. Shu tamoyil talabalarning mustaqil shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvi, jamiyat va davlat tomonidan belgilangan me'yorlar bilan o'zining ehtiyojlari, imkoniyatlari va qobiliyatlarini o'zaro mosligini anglash, mustaqil ijodiy va yaratuvchanlik faoliyatiga tayyorgarlik, shaxsiy va kasbiy qadriyatlar tizimini interiorizatsiyalash imkonini beradi;

-o'z-o'zini namoyon etish tamoyili. Axloq me'yorlari doirasida o'zining axloqiy nuqtayi nazarini asoslash, hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ijtimoiy me'yorlarga rivoj qilib tashabbus ko'rsatish, o'z-o'zini namoyon etish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali o'z-o'zini mustaqil namoyon etish imkoniyati yuzaga keladi;

-o'z-o'zini nazorat qilish tamoyili. Ushbu tamoyil talabalarni o'z xatti-harakatlarini chuqur tahlil qilish, asoslash va umumlashtirish, huquqiy bilimlarni o'zlashtirishning muhimligi, jamiyatning huquqiy me'yorlar talablarini ta'minlashda, huquqiy bilim va huquqiy qadriyatlarni kasbiy faoliyatga tatbiq etishni talab etadi; bu esa o'z-o'zidan talabalarning bilish faolligini oshiradi, faol va mustaqil fikrlashga undaydi. Ana shu nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda, modeldagi shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv quyidagi tamoyillarga asoslanishni talab etadi:

-hamkorlik tamoyil. Umumiy nuqtayi nazardan bu tamoyil ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning teng huquqli hamkor sifatidagi faoliyatini tashkil etib, ta'lim jarayonida o'qituvchini dialog va fikrlar almashinuvi uchun sharoit yaratib beruvchi tajribali ustoz sifatida namoyon etadi;

-subyektivlik tamoyili. Mazkur tamoyil bo'lajak o'qituvchilarni mustaqil ravishda huquqiy bilim, huquqiy qadriyat va huquqiy me'yorlarga doir bilim va tajribani egallashi, kasbiy faoliyat jarayonida ijtimoiy-huquqiy me'yor talablarini bajarilishiga rioya qilish masalalariga doir shaxsiy va kasbiy pozitsiyaga ega bo'lishni talab etadi;

-mustaqillik tamoyili. Talabalarning mustaqil ravishda aniq maqsad asosida huquqiy ma'lumotlarni izlash, ularni tahlil etish va baholash, shuningdek, huquqiy qadriyatlarni, baholarni, me'yorlarni, namunalarni, xulq-atvor qoidalarini baholash malakasini egallashni taqozo etadi. Kasbiy faoliyatda shaxslararo o'zaro ta'sir doirasida xulq-atvor me'yorlariga rioya qilish, kasbiy faoliyat sohasida, jamiyatda, turli ijtimoiy institutlarga xos muloqotga oid muammolar va ularni ijtimoiy me'yorlar asosida hal etish kompetentligiga ega ekanligini namoyish qilish talab etiladi.

Xulosa. Mazkur vazifalarni amalga oshirish nafaqat ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar tizimini rivojlantirishga, balki har bir talaba shaxsida kasbiy va huquqiy qadriyatlarni qaror toptirish yo'llarini izlab topishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”gi PF-5618-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.01.2019 y., 06/19/5618/2452-son.
4. Анисимов В.В. Общие основы педагогики. – М.: Просвещение, 2006. – 574 с.[электрон ресурс]
5. Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Текст] / И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. .[электрон ресурс] 5.Захаров В.В. К вопросу о подготовке учителей права. Материали Всероссийской научно-практической конференции. Москва, 2002: 192 – 194 [электрон ресурс]
6. Озхегов С.И. Словарь русского языка. Москва, 1981: 255 – 256 с.[электрон ресурс]
7. Каминская, В.И. Правосознание как элемент правовой культуры/ В.И. Каминская, А.Р. Ратинов// Правовая культура и вопросы правового воспитания. М., 1974. - 57с .[электрон ресурс]
8. Хамраев А.А. Формирование правовой культуры личности /Теория и практика.: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - Т.: 1993.- 27 с. 46
9. Яковлев Е.В. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов. – Челябинск: Изд-во РБИУ, 2010. – 317 с. [электрон ресурс]
10. Грант Н.Л.и др. Общетеория право и государства. Учебник.2-е першр.и доп.М.:Юристь.1996.-57 с .[электрон ресурс]
11. Социологическая энциклопедия /Рук. науч. проекта Г.Ю. Семигин. Т. 1. С. 461.[электрон ресурс]
- 12.<http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>. - В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@